

VOORWOORD

Op 29 mei 2016 werd op het stadhuis van Verdun de meest spraakmakende en langdurige veldslag uit de Eerste Wereldoorlog herdacht, die zich rond die stad had afgespeeld, nu 100 jaar geleden. De naam Verdun is in de geschiedenis het symbool geworden voor de zinloze loopgravenoorlog tussen Frankrijk en Duitsland. De veldslag heeft 10 maanden geduurd (21 februari – 20 december 1916) en aan meer dan 300.000 soldaten het leven gekost.

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog richtte Jules Romains een literair monument voor deze slag op door er in zijn indrukwekkende romanserie van 27 delen, twee delen aan te wijden. Het honderdjarige jubileum vormt een uitgelezen aanleiding om zowel de Slag om Verdun te herdenken als het werk van Jules Romains voor het eerst in het Nederlands te presenteren.

Oudere Nederlanders kunnen zich Jules Romains nog herinneren als de auteur van *Knock, ou la triomphe de la médecine*, een bij leraren Frans populaire klucht over een slimme manipulator, die een weinig lucratieve artspraktijk bestaande uit zuinige boeren overneemt, en binnen de kortste keren de halve bevolking ziek weet te praten. Maar Jules Romains was niet alleen de auteur van kluchten, al hield hij wel van practical jokes en mystificaties, hij was een alleskunner, dichter en toneelschrijver, maar vooral een van de vooraanstaande romanciers van zijn generatie. Hierbij probeerde hij de rol te spelen die een Balzac of een Zola voor hun eigen generatie vervulden, namelijk de Franse maatschappij waarin ze leefden van alle kanten te beschrijven.

VOORWOORD

Dat deed hij volgens het principe van het unanimesme, een manier om de collectieve ervaringen van zijn land te beschrijven.

Die generatie wordt door Romain (1885-1972) gepresenteerd in een zogenaamde *roman-fleuve*, een 27 delen lange romanserie *Les Hommes de Bonne Volonté* [De mensen van goede wil], die speelt in de periode van 1908 tot 1933, en waarin de Eerste Wereldoorlog een beslissende cesuur vormt. De twee delen die hier gepresenteerd worden, deel 15, *Prélude à Verdun* [Prelude tot Verdun], en deel 16, *Verdun* [De slag om Verdun], vormen een scharnier in de serie, die daarom goed afzonderlijk gelezen kan worden, al is de samenhang in de serie heel wat groter dan in de eerdere *roman-fleuves*.

Jules Romain werd geboren als Louis Farigoule, in Saint-Julien bij Chateuil (provincie Velay in Auvergne), waar zijn moeder de zomervakantie bij haar ouders doorbracht. Door het jaar woonde hij in Parijs, in Montmartre, waar zijn vader onderwijzer was. Op zijn tiende werd hij leerling aan het vermaarde Lycée Condorcet, tien jaar later deed hij toelatingsexamen voor de Ecole Normale Supérieure, de bekende eliteschool waaruit de Franse ambtelijke top gerecrueteerd werd. Daar studeerde hij letteren, maar deed hij later ook een wetenschappelijke studie, die zou uitmonden in een toen sterk omstreden dissertatie over *la vision extra-rétinière*, mogelijkheden om te zien op andere manieren dan via het netvlies.

Al op het lyceum begint hij in het geheim te dichten, onder het pseudoniem Jules Romain [gebaseerd op de Romein Julius Caesar]. Deze naam zal hij later ook officieel aannemen. Tijdens die dichtpogingen krijgt hij [in oktober 1903] een

VOORWOORD

mystieke ervaring van een collectieve groepsgewaarwording. Deze ervaring zal hij exploiteren als 'unanimisme' [letterlijk: het hebben van een gemeenschappelijke ziel] vanaf zijn eerste dichtbundel *La vie unanime* uit 1905. In de daaropvolgende jaren zal hij met dit unanimisme experimenteren in allerlei literaire genres. Steeds gaat het daarbij om sterk doorleefde ervaringen die het individu het gevoel geven deel te hebben aan een collectiviteit. Met een groep gelijkgestemden zal hij rond dit unanimisme een literaire stroming vormen, die zich afzet tegen het symbolisme en het *l'art pour l'art* denken van hun voorgangers; deze stroming ziet zich als representatief voor de moderne grote stad en heeft grote politieke belangstelling in socialistische en anti-nationalistische richting. Het vriendengroepje is daarnaast niet wars van studentikoze grappen, waarbij enthousiast geprobeerd wordt om de omgeving te manipuleren.

Een van de eerste prozawerken van Jules Romains is *Mort de quelqu'un*, dat het gelijktijdige collectieve voortleven van een overledene tot onderwerp heeft. Een ander, *Les copains*, beschrijft de grappen die een vriendengroepje met zijn omgeving uithaalt.

Als de Wereldoorlog uitbreekt wordt Jules Romains gemobiliseerd en tewerkgesteld in een ambtelijk bureau dat zorgt voor uitkeringen aan afgekeurde militairen. Dat is het typische milieu dat hij ironisch zal beschrijven in hoofdstuk 15 van *Verdun*. Hij had dus geen frontervaring. Vrij vroeg in de oorlog is hij gedemobiliseerd; hij begon toen een carrière als leraar aan lycea in verschillende delen van Frankrijk.

In 1923 heeft hij het plan opgevat om zijn tijd in een grote romanserie weer te geven. Tot 1929 heeft dat plan geleidelijk

VOORWOORD

gestalte gekregen; daarna is hij de afzonderlijke delen gaan schrijven, meestal twee elkaar aanvullende delen tegelijk. Het eerste deel, dat een dag in Parijs [6 oktober 1908] als onderwerp had, verscheen in 1932. Daarna kwamen er jaarlijks nieuwe delen; de laatste geschreven in ballingschap in Amerika.

Jules Romains was ook als organisator werkzaam in het literaire leven, vanaf 1932 als voorzitter van de Franse afdeling van de PEN-club, vanaf 1936 als internationaal voorzitter. Ook vanuit de politiek kreeg hij veel diplomatieke opdrachten; zo heeft hij in de late jaren dertig geheime gesprekken gevoerd in Europese regeringskringen om de vrede te helpen bewaren. Pas na de Duitse intocht in Praag zag hij in dat dit onmogelijk was. In juni 1940 is hij naar New-York uitgeweken om het bestuur van de PEN-club uit Duitse handen te houden.

Conform de principes van het unanimisme moest in de *roman-fleuve* de tijdgeest uitgebeeld worden, maar dan zoals die beleefd werd door representatieve personages. Dat betekende aan de ene kant dat die beleving zo onmiddellijk mogelijk moest worden, waarbij de persoon in kwestie zich in zijn directe omgeving deel voelt hebben aan het wereldgebeuren en dit als het ware met al zijn zintuigen ervaart. Verschillende beschrijvingen van het leven in de loopgraven laten dit mooi zien: ook waar de personages (zoals Jerphanion of Clanricard) proberen hun ervaringen onder woorden te brengen, doen ze dat toch met de bedoeling om zoveel mogelijk hun directe gewaarwordingen in de loopgraven te laten aanvoelen. Aan de andere kant moet duidelijk worden dat er een veelheid van belevingen is en dat die allemaal op hun wijze deel uitmaken van de collectieve ervaring. Vandaar dat we de oorlog zien in

VOORWOORD

vele omgevingen, van de frontsoldaat tot de hoogste generaals, de slachtoffers en de profiteurs, de uitslovers en de lijntrekkers.

De oorspronkelijke unanimistische voorstelling heeft een voorkeur voor naast elkaar geplaatste momentervaringen: het eerste plan voor Verdun had dan ook één dag uit die oorlog moeten beschrijven. Maar later is Jules Romains tot het inzicht gekomen dat het tijdslement ook een belangrijke factor is: de ervaringen van een persoon op een bepaalde dag zijn geladen door zijn voorafgaande historie. Daarom is er historische diepte aan toegevoegd, uiteindelijk zelfs een hele 'Prelude'. Maar het verhaal heeft niet de pretentie een volledige historie van de oorlog te zijn en is dan ook afgelopen op het moment dat de eerste grote Duitse aanval op Verdun afgewend is. Verder doorgaan zou alleen maar meer van hetzelfde geweest zijn, en dat was uitdrukkelijk niet de bedoeling.

Voor het programma van de grote unanimistische roman was directe ervaring essentieel. Jules Romains heeft daarom erg veel werk gemaakt van zijn documentatie, zowel om de ontbrekende frontervaring aan te vullen als voor de informatie over de strategische beslissingen. De kritiek kan dan ook precies aanwijzen uit welke gepubliceerde herinneringen bepaalde episodes afkomstig zijn en welke bestaande personages model gestaan hebben voor welke fictieve personages.

Sommige personages komen alleen in deze twee romans voor, maar anderen zijn centrale figuren in de hele serie. Weer anderen spelen elders een belangrijke rol en treden hier slechts sporadisch op, vaak met verwijzingen naar gebeurtenissen die hier verder niet uit de doeken gedaan worden. Dat maakt de lectuur niet altijd even eenvoudig,

VOORWOORD

aangezien de lezer niet weet welke personages in de voorgeschiedenis met welke andere te maken hebben gehad en hoe die contacten precies liepen. Er is uitgerekend dat er in de hele serie zo'n zeshonderd personages optreden. Hier zal alleen op de voornaamste ingegaan worden.

Allereerst zijn er Pierre Jallez en Jean Jerphanion. Tezamen vormen ze het alter ego van Jules Romains, waarbij Jallez de denker en schrijver vertegenwoordigt en Jerphanion de praktisch handelende politicus. De beide echtgenotes van Jules Romains komen in de serie ook voor als personages in het leven van Jallez. Jerphanion komt uit het dorp waar Jules Romains geboren is. De beide vrienden hebben elkaar aan de Ecole Normale leren kennen; de kostschoolervaring is dan ook belangrijk geweest voor hun kijk op de wereld. In zijn filosoferen over de oorlogsmentaliteit ziet Jerphanion de soldaten dan ook als jongens uit een uitgesproken mannenwereld, die elkaar ontgroenen en kwalijke grappen met elkaar uithalen, maar dan wel voorzien van moordwapens. De briefwisselingen en gesprekken tussen hen beiden vormen een dramatische techniek om Jules Romains' eigen ideeën uiteen te zetten. Zij grijpen ook weer terug op de tijd van de Ecole Normale, toen zij in lange wandelingen door Parijs de wereld bespraken. Jerphanion kijkt in zijn dagdromen aan het front terug naar zijn geboorteplaats: zijn oorlogsideaal van een hechte groep verzetsstrijders in het Franse binnenland wordt wel gezien als een profetische beschrijving van het verzet in de maquis van de Tweede Wereldoorlog.

Odette Clisson is de dochter van een belastinginspecteur waar Jerphanion in 1913 mee trouwt: dat verhaal wordt verteld in deel 14. Daar is de bruidsschat, afkomstig van

VOORWOORD

Jerphanion's oom van moederskant Crouziols, een belangrijk thema; er wordt in *Verdun* kort op gezinspeeld.

Andere belangrijke oorlogservaringen hebben Édouard Clanricard als hoofdpersoon. Deze was onderwijzer, evenals Jules Romains' vader, en verkeerde in kringen van de vrijmetselarij. Hij zal dan ook op zijn beurt filosoferen over de oorlog in de geest van de vrijmetselaarsloges, met verwijzing naar de figuur van Sampeyre, die voor een kringgelijkgestemden politieke discussies organiseerde. In zijn loopgraaf bij Vauquois treedt hij samen op met medeofficieren die verschillende ideologische achtergronden vertegenwoordigen: Brimont, de brave katholiek, Norestier, de eerlijke handelaar, Imbart, de handige ambtenaar. Gezamenlijk zullen ze een misdadig bevel saboteren. Imbart zal na de oorlog het oorlogstrauma vertegenwoordigen en bij een herdenking van Vauquois zelfmoord plegen.

Een grote rol in de serie speelt Haverkamp, oorspronkelijk geïnspireerd op de Belgische financier Alfred Loewenstein, die in 1928 op mysterieuze wijze uit zijn privévliegtuig in de Atlantische Oceaan viel en omkwam. Haverkamp begint als vastgoedondernemer, daarna zet hij een kuuroord op, gedeeltelijk met geld van graaf Henri de Champcenais, hij koopt vervolgens een aantal bedrijven in Limoges, die hij weer verkoopt, met uitzondering van een schoenenfabriek. In *Verdun* wordt uiteengezet hoe hij op grond van die bezittingen een fortuin verwerft in de oorlog. Hij ziet zichzelf echter als het tegendeel van een oorlogsprofiteur. Na de oorlog wordt hij immens rijk en vestigt zich als kunstverzamelaar, totdat hij in 1933 in de crisis zijn vermogen verliest. Dan zal hij zijn eigen verdwijn-act via vliegtuig uitvoeren, om ten

VOORWOORD

slotte onder een valse naam als bankier in Joegoslavië terecht te komen.

In de sfeer van Haverkamp beweegt zich ook Félix Wazemmes. Die begint zijn carrière als leergierige schildersleerjongen, dan komt hij in contact met Haverkamp, die hem inzet voor allerlei taken. In 1913 wordt hij lid van de Action Française, de monarchistische en antisemitische nationalistische beweging, die in de oorlog ook een vrouwenbeweging kent (breiclubjes en soldatenmoeders). Hij laat zich opjatten voor vrijwillige deelname aan de oorlog bij de dragonders, raakt later in actieve dienst en zal sneuvelen bij de verdediging van Verdun.

Edmond Maillecottin is arbeider bij Renault en weet alles van motoren. Hij is vurig socialist, maar zeer ontgoocheld na de moord op Jaurès en het besluit van de socialisten om zich niet tegen de oorlog te verzetten. Als gespecialiseerd arbeider komt hij terecht in een granatenfabriek, wat hem gewetensproblemen bezorgt. Hij gaat samenleven met Georgette, achternaam niet bekend, winkeljuffrouw, en enthousiaste keukenprinses, die minder affiniteit had met het socialisme.

Wat de politici en militairen betreft doet zich uiteraard het bekende probleem van alle historische romans voor dat de historische personen algemeen bekend zijn. Jules Romains lost het probleem op door de allerbekendste onder hun eigen naam op te laten treden (bij de politici vooral Briand; bij de militairen Gallieni, Joffre en Pétain) en voor de rest fictieve figuren in te voeren, die meestal gebaseerd zijn op een of meer bestaande, maar minder bekende personen.

VOORWOORD

Bij de politici is dat vooral Maxime Gurau, wiens carrière overeenkomt met wel vijf verschillende politici. Hij is onder meer minister van Buitenlandse Zaken geweest en in de tijd van Verdun ‘ministre d’État’, een soort vice-premier. Gurau raakt bevriend met Gisèle Godorp, een rijke gescheiden dame met Nederlandse achtergrond, die dan een salon begint, waarin politieke beslissingen voorgekauwd worden.

Onder de fictieve militairen wordt de show gestolen door generaal Duroure, die biografische trekjes schijnt te vertonen van Pétain en Langle de Cary. Hij wordt beschermd door Gurau. In die kringen komt de idee op om stoottroepen te vormen.

Ten slotte is er nog het merkwaardige gesprek met Wilhelm II, door Alfred Maykosen, een internationale topjournalist, die geïnspireerd schijnt te zijn door de Pruisische journalist Victor Naumann. In eerdere delen uit de serie heeft hij interviews gehouden met Russische revolutionairen, vooral Lenin, en vlak voor het begin van de oorlog had hij al een interview met de keizer in beter tijden, waarnaar in de Prelude verwezen wordt. Het latere interview is van belang voor het verhaal omdat het de symbolische keuze van generaal Falkenhayn voor Verdun vastlegt.

De abbé Jeanne, die in *Verdun* een gesprek voert met een stervende soldaat, is geïnspireerd door de priester uit Montmartre bij wie Jules Romains zelf communie gedaan heeft.

In hoofdstuk 25 van *Verdun* komt dan nog een anonieme heer in de metro voor. Dat is de misdadiger Quinette, die Jules Romains in zijn serie ingevoerd heeft als dubbelganger van de bekende moordenaar Landru: beiden komen voor als

VOORWOORD

personages. (De echte Landru kende hij als zijn garagehouder, voordat deze met moorden begon).

De twee delen over Verdun dateren uit 1938. Dat betekent dat de auteur dan al weet dat zijn ideaal van een Verenigd Europa een illusie is geworden: in verschillende hoofdstukken zijn daar verwijzingen naar. Wat hij toen niet kon weten was de latere ontwikkeling van Philippe Pétain, als zetbaas voor nazi-Duitsland; hier is de generaal nog de grote held uit de Eerste Wereldoorlog. De beschrijving van Pétains effectieve optreden bij zijn aantreden in Souilly is een prachtig voorbeeld van een retorische verheerlijking, met als versterkend detail de latere vermelding dat hij al die beslissingen rillend van de koorts had moeten nemen.

In het essay *Heb ik gedaan wat ik van plan was?* uit 1962 kijkt Jules Romains terug op zijn roman. Allereerst legt hij uit dat in zijn visie een unanimistische benadering de beste manier is om een tijdperk te beschrijven: bij andere auteurs wordt de samenhang pas achteraf duidelijk, bij hem is de algemene structuur uitgebreid voorbereid. Zijn bedoeling was om zowel het verloop van de historische periode als de belevenis van de gebeurtenissen in de verschillende sectoren van de maatschappij duidelijk te laten uitkomen.

De enige auteur van *roman-fleuves* die in Romains' ogen een unanimistische aanpak hanteert is Roger Martin du Gard, met wie hij in 1936 een half jaar in Nice samengewerkt en gediscussieerd heeft. Dit leidde ertoe dat Martin du Gard zijn plan voor zijn eigen serie *Les Thibault* volledig omgooide en liet uitmonden in een unanimistische beschrijving van het begin van de oorlog (in *L'été 1914*). Omgekeerd was Martin du Gard's beschrijving voor Jules Romains een reden

VOORWOORD

om niet diep op het begin van de oorlog in te gaan, maar zich te concentreren op Verdun.

Voor de historische periode heeft hij een theorie ontwikkeld van opeenvolgende historische golven van ongeveer vijfentwintig jaar, waarin zich een bepaalde vorm van de strijd tussen goed en kwaad ontwikkelt. De datum van zes oktober 1908 is gekozen omdat dan, via bepaalde ontwikkelingen in de Balkanlanden, duidelijk begint te worden dat er een oorlogsdreiging is tussen twee bondgenootschappen. Die dreiging kan nog beheerst worden door de 'mensen van goede wil' (term afkomstig uit het Evangelie van Lucas 2:14 in de Franse Bijbelvertaling van Martin), maar in de volgende jaren zal dat niet lukken. De golfbeweging moet gezien worden als een reeks opeenvolgende vloedgolven, waarin de mensen in iedere volgende periode hun ervaringen van de voorafgaande tijd met zich meedragen en weer een stukje uitbreiden. De belevenis van die ervaringen verschilt per maatschappelijke sector; toch hebben alle sectoren op hun wijze deel aan de tijdgeest. Een mooie unanimistische beschrijving van die tegenstelling is te vinden in Jerphanions uitleg hoe elk van de militairen in staat is om het in Verdun uit te houden: iedereen heeft zijn eigen visie op de wereld, maar gezamenlijk vinden ze daarin de kracht om stand te houden (slot van *De slag om Verdun*, hoofdstuk 24).

De personages moeten op zichzelf interessant genoeg zijn voor een verhaal, maar daarnaast ook representatief voor hun sector. Jules Romains heeft zich erg veel moeite gegeven om die verschillende milieus te leren kennen en hij zal later toegeven dat verschillende keuzen die hij in zijn professionele leven gemaakt heeft juist in verband stonden met dat doel; in zijn

VOORWOORD

terugblik is hij het meest trots op het feit dat mensen uit die milieus hem prijzen om zijn inlevingsvermogen. Zo citeert hij een groot zakenman die hem verteld heeft dat hij nieuw aan te werven medewerkers de passages over Haverkamp laat lezen, en parallel hiermee een generaal die hem vertelt dat hij zijn nieuwe officieren *Verdun* te lezen geeft. Zelfs van Pétain heeft hij een brief ontvangen waarin deze enthousiast is over de manier waarop hijzelf in de roman beschreven wordt.

De verbindingen tussen de milieus mogen niet te opzettelijk zijn, maar vergelijkbaar met ongedwongen contacten in het normale leven. Dat verklaart de haast terloopse vermeldingen van de representatieve personages en hun omgeving in een hoofdstuk waar ze eigenlijk niet thuishoren.

De periode van vijftintig jaar was al van tevoren vastgelegd, al was de keuze tussen 6 en 7 oktober nog open. Des te frappanter is dat we dan het omineuze jaar 1933 bereikt hebben, waarin weer een nieuwe golf van strijd tussen goed en kwaad begonnen lijkt te zijn.

Als het boek gelezen wordt, in 1939, is de opmars naar de Tweede Wereldoorlog al in volle gang. Na de Duitse inval in Polen, op 1 september van dat jaar, leest men het met een grimmige berusting: 'daar begint het weer'; daarvan zijn zowel in Nederland als in Frankrijk verschillende aanwijzingen in de kritiek te vinden. De nieuwe gruwelen die daarop volgden waren er debet aan dat het boek later wat in de vergetelheid is geraakt; bovendien heeft het pacifisme van Jules Romains en zijn (vooroorlogse) relatie met de Belgische koning Leopold en met Otto Abetz, de latere culturele attaché bij het Vichy-regiem, zijn reputatie

VOORWOORD

enigszins geschaad. Nu, honderd jaar later kunnen we misschien wat meer ontspannen oordelen.

Minne de Boer, augustus 2016

